

ŞEYHÜLİSLÂM YAHYÂ EFENDİ’NİN BİR GAZELİNİN ONTOLOJİK TAHLİL YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ

Halil KIZILTOPRAK¹

Öz

Ontolojik tahlil yöntemi modern tahlil yöntemlerinden biridir. Bu tahlil yönteminde edebî metin, bir varlık olarak ele alınır. Varlık olarak ele alınan edebî metin, dış ve içyapı olmak üzere iki tabakaya ayrılır. Dış yapı, metnin görülen ve işitilen öğelerini barındırır. Bu tabakada, metni oluşturan harfler, heceler, kafiye, redif, ahenk unsurları, nazım birimi ve şekli gibi unsurların varlık değeri tespit edilmeye çalışılır. Metnin ses tabakası da denilen dış yapı, içyapının yani metnin muhtevasının taşıyıcısı olarak kabul edilir. Böylelikle metnin dış ve iç tabakası bir bütün olarak varlık değeri kazanmış olur. Ontolojik tahlil yönteminde metnin muhtevası; anlamsal tabaka, nesne tabakası, karakter tabakası ve kader tabakası olmak üzere dört tabakaya ayrılır. Böylece metnin semantik değeri, mazmun ve mecazlardan oluşan anlam dünyası, şairin zihniyeti ve psikolojisi, metnin ve şairin umuma bakan yönü ve geleneksel zihniyetle bağı irdelenmeye çalışılır. Çalışmamızda yukarıda kısaca bahsedilen ontolojik tahlil yöntemi çerçevesinde bir edebî metin tahlili yapılmıştır. Klasik Türk şiirinin önemli şairlerinden Şeyhülislâm Yahyâ Efendi’nin bir gazeli ontolojik tahlil yöntemiyle incelenmiştir. Şeyhülislâm Yahyâ Efendi’nin ontolojik tahlil yöntemiyle ele aldığımız gazeli, ses ve muhteva yönüyle değerlendirilmiş ve metnin varlık değeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelime: Gazel, ontolojik tahlil, Şeyhülislâm Yahyâ.

¹ Doktora Öğrencisi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, halilktoprak@gmail.com, [ORCID:0000-0002-7940-5099](https://orcid.org/0000-0002-7940-5099).

INVESTIGATION OF A GHAZEL OF ŞEYHÜLİSLÂM YAHYÂ EFENDİ WITH THE METHOD OF ONTOLOGICAL ANALYSIS

Abstract

Ontological analysis method is one of the modern analysis methods. In this analysis method, the literary text is considered as an entity. Literary text, which is considered as an entity, is divided into two layers as external and internal structures. The external structure contains the appearing and hearable elements of the text. In this layer, the asset value of the elements that make up the text such as letters, syllables, rhyme, redif, harmony elements, verse unit and shape is tried to be determined. The external structure, also called the sound layer of the text, is accepted as the carrier of the internal structure, that is, the content of the text. Thus, the sound and the meaning layer as a whole gains the value of existence. The content of the text in the ontological analysis method; It is divided into four layers: semantic layer, object layer, character layer and destiny layer. Thus, the semantic value of the text, the world of meaning consisting of metaphors and metaphors, the mentality and psychology of the poet, the public aspect of the text and the poet, and its connection with the traditional mentality are tried to be examined. In our study, a literary text analysis was made within the framework of the ontological analysis method briefly mentioned above. A ghazal of Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, one of the important poets of classical Turkish poetry, has been tried to be analyzed by the method of ontological analysis. The ghazal of Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, which we discussed with the ontological analysis method, has been evaluated in terms of sound and content, and the asset value of the text has been tried to be determined.

Keywords: Ghazel, ontological analysis, Şeyhülislâm Yahyâ.

GİRİŞ

Metin şerhi konusunda geçmişten günümüze süregelen, metni anlama ve anlatma çabasıyla şekillenen bir süreç söz konusudur. “Malum olduğu üzere şerhlerin ortaya çıkışında *Kur’ân-ı Kerim*’i daha iyi anlama gayretleri ve daha doğrusu tefsir faaliyetlerinin önemli bir yeri vardır. Meşhur pek çok tefsire bakıldığı zaman klasik Türk edebiyatı sahasında gördüğümüz çoğu şerhle benzerlik arz ettiğini rahatlıkla görebiliriz” (Kılıç, 2007, s. 365).

Ali Nihad Tarlan, şerh-i mütûn da denilen metin şerhi konusunda klasik Türk şiirinde akla gelen ilk araştırmacılardandır. Klasik Türk şiirinde metin şerhi alanında Tarlan tarafından yapılan çalışmalar, daha sonra yapılacak akademik çalışmalar için yol gösterici olmuştur. Tarlan’ın şu ifadesi klasik metin şerhinin yanı sıra yeni bakış açıları ile metin şerhi yapma çabalarını destekler mahiyettedir: “Her devir için hususiyet gösteren sanat anlayışı o devir için hususî metodlar ister” (Tarlan, 1981, s.191). Son yıllarda metin tahlili konusunda yeni yaklaşım ve yöntemlerin sayıca arttığı görülmektedir. Yapısalcılık, Psikanalitik Kuram, Metinlerarasılık Kuramı, Göstergebilim, Rus Biçimciliği, Hermeneutik Kuram ve Ontolojik Yöntem modern kuramlardan birkaçıdır.

Ontoloji kısaca varlığın varlık değerini ve mahiyetini inceleyen bir görüştür. Ontoloji teriminin günümüz Türkçesindeki anlamı varlıkbilimdir (TDK, 1988). Ali İhsan Kolcu, ontolojik yöntemin sanat anlayışını şöyle açıklar: “Ontoloji öteki alanlarda olduğu gibi sanat eserini (resim, heykel, şiir mimari vb.) de bir varlık olarak kabul eder. Bu var olanın tabakalarını, yapısını incelemek ontolojinin ilgi alanı içindedir. Buna göre estetik obje yani sanat veya edebiyat eseri bir ‘var olan’dır” (Kolcu, 2008, s. 237).

İsmail Tunalı *Sanat Ontolojisi* adlı kitabında Nicolai Hartmann ve Roman Ingarden’in görüşlerinden faydanmış ve ontoloji-sanat ilişkisinin anlaşılmasında önemli katkılarda bulunmuştur. Tunalı’nın bu kitabı sanat ontolojisi konusunda yapılan birçok çalışmada baş kaynaklardandır (Tunalı, 2011).

Yavuz Bayram klasik Türk şiirini ontolojik tahlil yöntemiyle inceleyen ve yol gösterici bir şablon çizen ilk araştırmacılardandır. Bayram’a göre edebî metnin varlık değeri dış yapı ve içyapı olmak üzere iki ana tabakada incelenir. Metnin dış yapısı işitsel ve görsel unsurlarla ilgili olup metin biçim özellikleri açısından değerlendirilir. Dış yapı tabakasında şiiri meydana getiren harfler, heceler, vezin, ahenk, kafiye, redif, nazım birimi, nazım biçimi gibi unsurların varlık değeri ele alınır. Metnin içyapısı ise muhteva ile ilgili olup kendi içerisinde dört tabakadan teşekkül eder: anlamsal (semantik) tabaka, nesne (obje) tabakası, karakter tabakası, kader (alın yazısı) tabakası. Anlamsal tabakada, kelime ve cümleler (mısralar) semantik yönden incelenir. Nesne tabakasında metindeki ana ve yardımcı objeler tespit edilerek daha çok anlamın yoğunlaştığı kelimeler üzerinde durulur. Bu varlık tabakasında edebî sanatlar da işlevsel olarak ön plana çıkar. Karakter tabakasında şairin hayata bakış açısı, ruh dünyası, yetiştiği ortam vb. metnin varlık değeri üzerinden ortaya konur. Kader tabakasında ise şairin içinde yetiştiği ortak değerler ve metnin içinde var olduğu gelenek ele alınır (Bayram, 2008, s. 167-182).

Klasik Türk şiiri metnlerinin ontolojik tahlil yöntemiyle incelenmesi konulu birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların bazıları şunlardır: Dursun Ali Tökel, *Ontolojik Analiz Metodu ve Bu Metodun Bâkî'nin Bir Gazeline Uygulanışı*; Yavuz Bayram, *Ontolojik Analiz Metodu ve Bir Uygulama*; Dîvân Şiiri Metinlerinin Ontolojik Tahlili Üzerine; Ulaş Bingöl ve Özkan Çiğâ, *Ontolojik Metin Tahlili ve Şeyh Gâlib'in Bir Gazelinin Ontolojik Tahlili*; Sedat Kardeş, *Nâbî'nin “Gelür-Gider” Redifli Gazelinin Ontolojik Analiz Yöntemiyle Yorumlanması*; Bilge Karga, *Nâbî'nin “Olur” Redifli Gazeline Ontolojik Bir Bakış*; Özkan Uz, *Ontolojik Analiz Yöntemiyle Necati Bey'in Bir Gazelini Şerh Denemesi*; Mete Bülent Değer, *Hayâlî'nin “Bilmezler” Redifli Gazelinin Ontolojik Analiz Yöntemiyle İncelenmesi*; Ali Akşit ve Ali Rıza

Özuygun, *Avnî'nin (Fatih Sultan Mehmet) "Olup" Redifli Gazelinin Ontolojik Analiz Yöntemiyle İncelenmesi*; Volkan Aldırmaz, *Bâkî'nin "Gösterür" Redifli Gazelinin Ontolojik İnceleme Yöntemi ile Çözümlemesi*; Muhammed Felat Aktan, *Taşlıcalı Yahya Bey'in Şehzâde Mustafa Mersiyesine Ontolojik Analiz Metoduyla Bir Bakış*.

Modern metin tahlili yöntemlerinden olan ontolojik tahlil yöntemi ile Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin aşağıdaki gazeli incelenmeye çalışılmıştır. Gazelin incelemesinde faydalandığımız aşağıdaki tablo, Yavuz Bayram'ın *Divan Şiirinin Metinlerinin Ontolojik Tahlili Üzerine* adlı çalışmasından istifade edilerek oluşturulmuştur (Bayram, 2008).

Tablo 1. Ontolojik Tahlil Yönteminde Şiirin Dış ve İçyapısı

Edebî Metin	
4. Kader (Alın Yazısı) Tabakası (Şairin içinde yetiştiği ortak değerler ve metnin içinde var olduğu gelenek vb.)	İçyapı
3. Karakter Tabakası (Şairin hayata bakış açısı, ruh dünyası, yetiştiği ortam vb.)	
2. Nesne (Objekt) Tabakası (Metindeki ana ve yardımcı objeler tespit edilerek anlamın yoğunlaştığı kelimeler, edebî sanatlar vb.)	
1. Anlamsal (Semantik) Tabaka (Kelime ve cümle semantiği)	
1. Ses Tabakası (İşitsel ve görsel unsurlar; harfler, heceler, vezin, ahenk, kafiye, redif, nazım birimi, nazım biçimi vb.)	Dış Yapı

Gazel

Şevk bir meydür neşât-efzâ benüm mestânesi

‘Aşk bir gencînedür gönülüm anuñ viirânesi

‘Aşk ol mey-hânedür kim bâdesidür hün-ı dil

Sâgar-ı çeşmümdür ol mey-hânenüñ peymânesi

Zülf-i pîç-â-pîçi diller bend ider zencîrdür

Uşlı varur kim o zencîrûñ olur dîvânesi

Şâh-râh-ı 'aşkda câna konardı derd ü gam

Dağı bünyâd olmamışdı dehr mihmân-hânesi

Dûd-ı âhın seyr idüp Yahyâ'nuñ ol âfet dimiş

Yanmış ol bezm-i maḥabbet şem'inüñ pervânesi (Kavruk, 2001, s. 465)

1. DIŞ YAPI

1.1. Ses Tabakası

Metnin ses tabakası görünen ve işitilen unsurlardan teşekkül eder. Ontolojik tahlil yönteminde bu varlık tabakasında şiirin dış yapısını oluşturan harfler, heceler, vezin, ahenk, kafiye, redif, nazım birimi, nazım biçimi gibi ögeler incelenir. Bu unsurların şiirin görünen ve duyulan varlık değerine katkısı değerlendirilir. İsmail Tunalı'ya göre “bu varlık tabakası bütün ontik tabakanın taşıyıcısıdır” (Tunalı, 2011, s. 94).

Şiirdeki ünlü ve ünsüz harflerin tekrarı, şiirin ahengi açısından önemli olup ses tabakasını oluşturan ögelerdendir. “Kelimelerde sıklıkla kullanılan ünsüz harflerin şiirin genel anlamıyla da paralellik oluşturması ve o yönde çağrışım sağlaması ünsüz ahengi açısından ideal olmalıdır. Genellikle yan yana duran seslerin hoş bir ahenk etkisi yarattığı ve şiirsel melodinin oluşumuna önemli ölçüde katkı sağladığı söylenebilir. Çünkü ünlü sesler, sözcüklerin veya hecelerinin bir bakıma ruhudur ve nefes alıp veren parçalarıdır” (Çetin, 2008, s. 239-240). Bu bağlamda metnin (gazelin) ses tabakası hakkında şunlar söylenebilir:

Metnin birinci beytinde “e” ünlüsünün ses değeri olarak ön plana çıktığı görülmektedir. “â” sesi, ahengi sağlayan “e” sesi ile beraber asonans olarak kullanılmıştır. Ünsüz harflerden “n” aliterasyon olarak ahenge katkı sağlayan ses değeridir. “m, s, ş” ünsüzleri de “n” sesi ile beraber ahengi desteklemiştir.

İkinci beyitte yine “e” sesi asonans olarak kullanılmıştır. “e” ünlüsü birinci ve ikinci beyit arasında ses açısından bir devamlılık sağlamıştır. “â, ü, i” sesleri de ahenk unsuru olarak kullanılan diğer ünlülerdir. “â” sesinin aralarında anlamsal bağ olan kelimelerde, bâde-

peymâne-sâgar-mey-hâne, kullanılması ses ve anlam ilişkisi açısından dikkat çekicidir. Beyitte en çok kullanılan ünsüz “m” sesidir.

Metnin üçüncü beytinde “i, î, e” ünlüleriyle asonans yapılmıştır. Ses uyumunu sağlamada “l, d, n, r” ünsüzlerinin tekrarı ahenge katkı sağlamıştır. “Zencîr” kelimesinin her iki dizede kullanılması ahengi destekleyen diğer bir unsurdur.

Dördüncü beyitte, “â, a, ı” sesleri asonans olarak kullanılmıştır. Beytin ahengini sağlamak üzere “h, m, d, n, r” ünsüzleri ile aliterasyon yapılmıştır.

Son beyitte ahenk unsuru olarak “e, i, â, a” ünlüleri ile asonans sağlanmıştır. Beyitte aliterasyon olarak öne çıkan sesler “m, n, d” ünsüzleridir.

Metnin nazım şekli gazeldir. Gazel nazım şeklinde şiirin dış ve içyapı unsurları bir bütünlük arz eder. “Gazel, on altıncı yüzyılın sonlarında iyice olgunlaşmış olan biçim ve içyapıyı önde tutmağa önem veren estetik görüşün mükemmel bir örneğidir” (Çavuşoğlu, 1998, s. 55).

Metnin nazım birimi beyittir. Kafiye örgüsü aa-ba-ca-da-ea biçimindedir. Metinde remel bahrinin fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün aruz kalıbı kullanılmıştır. Bu kalıp Şeyhülislâm Yahyâ’nın divânında da en çok kullandığı aruz kalıbıdır (Dinçer Berdibek, 2019).

Şiirde kafiye ve redif, sadece şiirin şekil ve ahenk yönüyle ilgili olmayıp muhteva ile bir bütünlük arz eder. “Redif ustaca kullanıldığında şiiri belli bir atmosfer içine alarak onu bir dizi çağrışıma açar ve çoğu zaman belli bir duygu ve düşünceye zemin hazırlayarak şiire konu bütünlüğü kazandırır” (Akün, 2014, s. 75).

Metnin kafiye ve redif değerleri şu şekildedir:

a mestânesi

a vîrânesi

Metinde “-âne” sesleri zengin kafiye, “-si” sesleri ise redif olarak kullanılmıştır.

2. İÇYAPI

Birinci beyit:

Şevk bir meydür neşât-efzâ benüm mestânesi

‘Aşk bir gencînedür gönîlüm anuñ vîrânesi

2.1. Semantik (Anlamsal) Tabaka

“Semantik (Anlam) tabakası ses tabakası gibi, edebiyat eserinin bütünlüğünün gösterdiği estetik değerden pay alan, hem ontik hem de özel estetik niteliklere sahip bir tabakadır. Anlamsız bir edebî eserden söz edilemez. Anlam tabakasının sanat eserinde oldukça önemli bir işlevi vardır. Sanatçı eseriyle bir şeyler bildirir; eser anlaşıldığı takdirde, onun arka yapısına ve derinliğine nüfuz edilebilir” (Tunalı, 2011, s. 95). Semantik tabakada, evvela kelimelerin sözlük anlamı ortaya konulur. Daha sonra kelimelerin cümle içerisindeki bağlamsal anlamı incelenir. “Burada önemli olan tek tek kelimelerin anlamları değil, kelimelerin bağlam içinde kazandıkları anlam, yani semantik kastedilen anlamdır” (Öztürk, 2007, s. 681).

2.1.1. Kelimenin Semantiği²

şevk: şiddetli arzu, aşırı heves; tasavvufta Allah ‘aşkı ile gönülde meydana gelen coşkunluk.

mey: şarap, bade; tasavvufta ilahî ‘aşk.

neşât-efzâ: sevinç, neşe arttıran.

mestâne: sarhoşasına, sarhoşa yakışır tarzda.

‘aşk: kuvvetli sevgi, aşırı muhabbet; tasavvufta Hakk’a ulaştırıcı en kısa yol.

gencîne: hazîne.

gönül: yürek, kalbin mânevî yönü; tasavvufta Hakk’ın insanda tecelli ettiği yer.

vîrâne: yıkılmış, harap olmuş eski yapı; tasavvufta maddî âlem, dünya.

2.1.2. Cümlelerin Semantiği

Beytin kurallı cümle hâli	Beytin dil içi çevirisi
Şevk neşât-efzâ bir meydür, mestânesi benüm. ‘aşk bir gencînedür, gönlüm anun vîrânesi(dir).	Şevk neşe arttıran bir içkidir, ben onun mestânesiyim. ‘aşk bir hazinedir, gönlüm onun (saklandığı) virânesidir.

2.2. Nesne (Objekt) Tabakası

Beytin birinci dizesinde anlam şevk kelimesi üzerine, ikinci dizesinde ise ‘aşk kelimesi üzerine yoğunlaşmıştır. Beyitte anlamı taşıyan kelimeler şevk-‘aşk, mey-mestâne, gönül-gencîne-

² Kelimelerin sözlük ve tasavvufî anlamları için kaynakçada belirtilen sözlüklerden istifade edilmiştir.

vîrâne olarak karşımıza çıkmaktadır. Şevk-‘aşk, mey-mestâne, gönül-gencîne-virâne kelimeleri arasındaki anlamsal bağ tenasüp sanatını ortaya çıkarmıştır. Şair, kelimeler arasındaki bağlamı tenasüp sanatı vasıtasıyla sağlamıştır. Şevk, meye; ‘aşk, gencîneye; gönül ise vîrâneye benzetilmiş yani teşbih sanatı yapılmıştır. Beytin anlamı, mecazlar dünyasında şekillenmiş objeler üzerine inşa edilmiştir.

2.3. Karakter Tabakası

Beyitte şair ‘aşk, mey, mestâne, gönül kelimelerini kullanılmıştır. Bu kullanım, ilk bakışta içki içen ve ‘aşk ehli olan bir şairin seçimi gibi görülebilir. Fakat klasik şiir geleneği penceresinden bakıldığında, şairlerin mazmunlar dünyasında kelimelere yüklediği anlamın gerçek anlamla uyuşmadığı görülür. Nitekim bu beyitte şair, tasavvufî bir anlayış sergilemiştir. Bu anlayış, şairin Şeyhülislâm makamında birisi olması ile daha uyumlu bir anlamlandırma olacaktır. Tasavvuf ehline göre ‘aşk, Allah’a vasıl olmanın en kısa yoludur. Bâde yani mey ruh coşkuluğunu sağlayan bir vesiledir (Pala, 2007). Tasavvufta mey, ilahî ‘aşka; meyhâne ise tekkeye tekabül eder. Gönül ise Allah’ın isim ve sıfatları ile tecelli ettiği yerdir (Uludağ, 2012). Bu bağlamda düşünüldüğünde şairin tasavvufî bir anlayışa sahip olduğu söylenebilir. Nitekim “Şeyhülislâm Yahyâ’nın gazellerindeki en belirgin özellik ilahî ‘aşkı, yoğun ve taşkın bir beşerî ‘aşk kisvesi altında başarıyla işlemiş olmasıdır” (Şentürk & Kartal, 2009, 434).

2.4. Kader (Alın Yazısı) Tabakası

Divân edebiyatının ve tasavvuf edebiyatının en önemli temalarından birisi ‘aşktır. Bu beyitte şair, ‘aşkı bir hazineye benzetmiştir. ‘Aşka atfedilen önem açısından bu benzetme şiir geleneğimizle uyumludur. Altın ve diğer kıymetli eşyalar, kimsenin itibar etmeyip önemsemediği virânelerde saklanır (Uludağ, 2012). Hazine ve kıymetli maddelerin virânelerde saklandığından haberdar olan şair; ‘aşkı hazineye, gönlü ise virâneye benzetmiştir. Yani şaire göre ‘aşkın bulunması veya saklanması gereken yer gönüldür. Nitekim tasavvufî anlayışta ilahî ‘aşkın tecelli ettiği yer gönüldür. Bu minvalde beyitte ortaya konan anlayış tasavvufî şiir geleneğimizle benzerlik arz eder.

İkinci beyit:

‘Aşk ol mey-hânedür kim bâdesidür hûn-ı dil

Sâgar-ı çeşmümdür ol mey-hânenüñ peymânesi

2.1. Semantik (Anlamsal) Tabaka

2.1.1. Kelimenin Semantiği

‘aşk: kuvvetli sevgi, aşırı muhabbet; tasavvufta Hakk’a ulaştırıcı en kısa yol.

mey-hâne: içinde şarap vb. içkiler içilen ve satılan yer; tasavvufta tekke, kulun Rabb’ine münâcât mahalli.

bâde: şarap, içki; tasavvufta ilahî ‘aşk,

hûn-ı dil: gönül kanı.

sâgar-ı çeşm: gözün kadehi.

peymâne: içki kadehi, özellikle şarap kadehi.

2.1.2. Cümlenin Semantiği

Beytin kurallı cümle hâli	Beytin dil içi çevirisi
‘Aşk ol mey-hânedür kim hûn-ı dil bâdesidür. Ol mey-hânenün peymânesi sâgar-ı çeşmümdür.	‘Aşk, bâdesi gönül kanı olan bir meyhânedir; o meyhânenin kadehi, kadehe benzeyen gözümdür.

2.2. Nesne (Objekt) Tabakası

Birinci beyitte olduğu gibi bu beyitte de ‘aşk objesi öne çıkmıştır. Mey-hâne-bâde-peymâne-sâgar kelimeleri arasındaki anlam ilişkisi tenasüp sanatını ortaya çıkarmıştır. Yine hûn-ı dil ve bâde arasında, ikisinin renginin kırmızı olması yönüyle tenasüp vardır. Bu beyitte de kelimeler arası bağlam tenasüp sanatı ile sağlanmıştır. Şair ayrıca ‘aşkı meyhâneye; gönül kanını şaraba; gözü kadehe benzeterek teşbih sanatı yapmıştır.

2.3. Karakter Tabakası

Şairin beyitte kullandığı kelimelerden yola çıkılırsa ‘aşk, içki ve meyhâne ile şekillenen bir şair kimliği zihnimize canlanır. Gönül kanını şarapla, gözü ise kadeh ile ilişkilendiren bir bakış karşımıza çıkmaktadır. Fakat önceki beyitte olduğu gibi tasavvufî bir anlayışla şairin kullandığı mazmunlara bakılırsa ilk bakışta okuyucunun zihninde canlanan şair kimliği tamamen değişecektir. Tasavvufî manada meyhâne, tekke; bâde ise ilahî ‘aşk olarak düşünüldüğünde şairin tasavvufî bir anlayışa sahip olduğu görülecektir.

2.4. Kader (Alın Yazısı) Tabakası

Tasavvuf geleneğinde meyhâne, sâlikin ‘aşk ile Allah’a yöneldiği yer, tekke veya mürşid-i kâmilin kalbi manalarında kullanılır. Bâde ise ilahî ‘aşk manasına gelir. Kadeh anlamına gelen sâgar kelimesi ise tasavvufta arifin gönlüdür (Uludağ, 2012). “Şiir geleneğimizde gönül; bazen bir şişe, sırça, kâse, kadeh, câm ve sâgardır. İçi şarap rengi kanla doludur ve çabuk kırılır” (Pala, 2007). Ayrıca şiir geleneğinde olduğu gibi şair, renk yönüyle bâde ve gönül kanı arasında bir anlamsal bağ kurmuştur. Bu bakımdan şairin beyitte geleneksel şiir anlayışını yansıttığı görülmektedir.

Üçüncü beyit:

Zülf-i pîç-â-pîçi diller bend ider zencîrdür

Uşlı varur kim o zencîrûñ olur dîvânesi

2.1. Semantik (Anlamsal) Tabaka

2.1.1. Kelimenin Semantiği

zülf-i pîç-â-pîç: büklüm büklüm, kıvrım kıvrım saç; tasavvufta ilahî müşkil.

dil: gönül, yürek; tasavvufta Hakk’ın insanda tecelli ettiği yer.

bend: bağ, bağlama, bağlanma.

zencîr: mâdenî halkalardan meydana gelen bağ.

uşlı: akıllı.

dîvâne: çılgın, deli.

2.1.2. Cümlenin Semantiği

Beytin kurallı cümle hâli	Beytin dil içi çevirisi
Zülf-i pîç-â-pîçi diller bend ider zencîrdür. Kim uslu varur, o zencîrün dîvânesi olur.	Kıvrım kıvrım saçları, gönüller bağlayan bir zincirdir. Akıllı olan kimse varıp o zincirin divânesi olur.

2.2. Nesne (Objekt) Tabakası

Beyitte anlamı taşıyan kelimeler; zülf, dil, zencîr, uslu ve dîvânedir. Bu kelimeler arasındaki anlamsal bağ, edebî sanatlar vasıtasıyla sağlanmıştır. Şair zülf objesini, gönülleri bağlayan bir zincire teşbih etmiştir. Kıvrım kıvrım olan saç zinciri hatırlatır. Deliler ise zincire vurulur. Bu bakımdan zülf-i pîç-â-pîç ile zencîr ve zencîr ile divâne arasında leff ü neşr sanatı vardır. Uslu ve dîvâne kelimeleri arasında ise tezat sanatı yapılmıştır.

2.3. Karakter Tabakası

Sevgilinin kıvrım kıvrım saçlarını gönülleri bağlayan ve akılları baştan alan bir zincir olarak düşünmüştür. Bu açıdan bakıldığında şairin sevgiliye ve onun güzellik unsurlarına bakışı görülebilir. Âşık, sevgilinin güzelliği karşısında çaresiz bir hâdedir. Çünkü sevgilinin saçı, âşığın aklını başından alır ve onu zincire vurulmuş bir tutsak eder.

2.4. Kader (Alın Yazısı) Tabakası

Klasik şiir geleneğinde saç; âşığın aklını başından alıp onu sevgilinin tutsağı eden unsurlarındandır. Sevgilinin saçı, büklüm büklüm olması yönüyle zincire benzetilir. Bu zincir âşığı sevgiliye bağlayan bir araçtır. Âşık, sevgilinin zincire benzeyen saçlarıyla bağlanmış bir deliyi andırır. Nitekim deliler, iyileşinceye kadar zincire vurulmuş (Pala, 2007). Şairin beyitte zülf, zencîr ve dîvâne kelimelerine yüklediği anlam ve oluşturduğu anlam dünyası, klasik şiir geleneği söylemiyle benzerlik gösterir.

Dördüncü beyit:

Şâh-râh-ı 'aşkda câna konardı derd ü gam

Dağı bünyâd olmamışdı dehr mihmân-ğânesi

2.1. Semantik (Anlamsal) Tabaka

2.1.1. Kelimenin Semantiği

şâh-râh: ana yol, ana cadde.

‘aşk: kuvvetli sevgi, aşırı muhabbet; tasavvufta Hakk’a ulaştırın en kısa yol.

cân: diride olan kuvvet, kudret; ruh; tasavvufta ilahî nefes, Hakk’ın tecellileri.

derd: sıkıntı, zorluk.

gam: kaygı, tasa, keder; tasavvufta sevgiliyi dikkat ve özenle ararken karşılaşılan engeller.

bünyâd: esas, temel; yapı, binâ.

dehr: dünya, âlem; devir, zaman; tasavvufta içinde bulunulan an.

mihmân-hâne: misafirhâne.

2.1.2. Cümlenin Semantiği

Beytin kurallı cümle hâli	Beytin dil içi çevirisi
Derd ü gam şâh-râh-ı ‘aşkda cânâ konardı. Dehr mihmân-hânesi dahı bünyâd olmamışdı.	Dünya misafirhanesi daha yapılmadan önce, dert ve gam ‘aşkın ana yolunda, cana konmuştur.

2.2. Nesne (Obj) Tabakası

Beyitte anlamı taşıyan objeler; ‘aşk, cân, derd ü gam ve dehrdir. ‘Aşk derd ü gamsız düşünülemez ve derd ü gam ile beraber anılır. Bu yönüyle ‘aşk ile derd ü gam arasında tenasüp sanatı vardır, denilebilir. Dünyanın bir misafirhane olarak telakki edilmesi de beytin anlamının yoğunlaştığı yerlerdendir.

2.3. Karakter Tabakası

Beyitte şair, ‘aşk ile derd ü gam arasında ilişki kurmuş, ‘aşkın derd ü gamdan hâlî olamayacağını dile getirmiştir. Ayrıca şair, derd ü gam ile ‘aşk birlikteliğinin dünyanın yaratılmasından önce başladığını belirterek bu durumu yadırgamadığını ortaya koymuştur. Şairin bu görüşleri, onun ‘aşka bakış açısını gösteren bir niteliktedir.

2.4. Kader (Alın Yazısı) Tabakası

Klasik şiirde 'aşk gamsız düşünülemez. Bu yüzden âşık daima gamlıdır. Gam, âşık için sürekli bir hâldir ve sonu yoktur. Gam bitmemesi yönüyle uzunluğundan dolayı zincire benzetilir (Pala, 2007). Beyitte şair, gamsız bir 'aşkın olamayacağını ve bu durumun dünya yaratılmadan önce başladığını dile getirmiştir. Bu bakımdan şiir geleneğimizdeki anlayış beyitte de sergilenmiştir. Dehrin bir misafirhane olarak nitelendirilmesi geleneğe uygun bir kullanımdır. Kadim kültürümüzde dünya bir misafirhane olarak telakki edilir.

Beşinci beyit:

Dūd-ı âhın seyr idüp Yahyâ'nuñ ol âfet dimiş

Yanmış ol bezm-i maḥabbet şem'inüñ pervânesi

2.1. Semantik (Anlamsal) Tabaka

2.1.1. Kelimenin Semantiği

dūd-ı âh: âhın dumanı.

seyr: izleme, bakma, temâşâ; tasavvufta Hakk'a ermek üzere manevi yolculuk yapmak.

âfet: felaket, belâ, musibet; sevgili; tasavvufta kötü huylardan kaynaklı tehlikeler.

bezm-i maḥabbet: 'aşk meclisi

şem': mum; tasavvufta sevgili, Allah, sâlikin kalbini yakan ilahî nurun parıltısı.

pervâne: geceleyin ışık etrafında uçan küçük kelebek; tasavvufta âşık.

2.1.2. Cümlenin Semantiği

Beytin kurallı cümle hâli	Beytin dil içi çevirisi
Ol âfet, Yahyâ'nın dūd-ı âhın seyr idüp ol bezm-i maḥabbet şem'inün pervânesi yanmış, dimiş.	O âfet, Yahyâ'nın âhının dumanını seyr edip demiş: O muhabbet meclisinin mumunun pervânesi yanmış.

2.2. Nesne (Obj) Tabakası

Beyitte anlamın üzerine inşa edildiği asıl obje dūd-ı âhdır. Âfet, bezm-i mahabbet, şem', pervâne anlamın yoğunlaştığı diğer objelerdir. İstiare sanatı vasıtasıyla sevgili, âfet olarak anılmıştır. Sevgili; âşığın âhının dumanını, meclisteki mumun etrafında dönerken yanmış bir kelebeğe benzetmiştir. Dūd-ı âh ile yanmış kelimeleri arasında tenasüp sanatı yapılmıştır. Aynı şekilde bezm-i mahabbet, şem' ve pervâne kelimeleri arasındaki anlamsal bağdan dolayı tenasüp ortaya çıkmıştır.

2.3. Karakter Tabakası

Beyitte, şairin âhından dumanlar çıkmaktadır. Bu durum şairin 'aşk ve sevgiliden dolayı gam çektiğini gösterir. Sevgili âşığın âhından çıkan dumanları, yanmış bir kelebeğe benzetmiştir. Yani âşığın içinde bulunduğu durumu görmezden gelmiştir, denilebilir. Şairin içinde bulunduğu bu durum onun psikolojisi hakkında bilgi veren bir niteliktedir.

2.4. Kader (Alın Yazısı) Tabakası

Klasik şiir geleneğinde âşığın çektiği âhlar göğe yükselip Allah'a ulaşır. Aynı şekilde şiir geleneğinde pervâne, âşığı temsil eder. Bu durumda mum da sevgili olarak düşünülür. Pervâne, geceleyin yanan mumun etrafında durmadan döner ve sonunda kendini mumun alevlerinin içine bırakmış (Pala, 2007). Şair, şiir geleneğimizde olduğu gibi âhından dumanlar çıktığını ifade etmektedir. Şiir geleneğinde pervâne âşığı temsil eder ve şem'e yani muma âşık olarak kabul edilir. Beyitte oluşturulan anlam dünyası klasik şiir geleneği ile uyum içerisindedir.

SONUÇ

Şeyhülislâm makamında olmasının yanı sıra, şair kimliğiyle çağının önde gelen gazel şairlerinden olan Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin incelediğimiz şiiri ontolojik tahlil metoduyla ele alınmıştır. Ontolojik yöntemin varlığı yani edebî metni katmanlara ayırarak varlık değerini irdeleme anlayışı çerçevesinde bahse konu gazelin dış ve içyapı katmanları değerlendirilmiştir. Bu katmanların iç içe ve birbirini tamamlayan nitelikte olduğu tespit edilmiştir. Dış yapı katmanını oluşturan ses tabakasındaki unsurların, muhteva ile ilgili olan içyapı katmanlarının taşıyıcısı niteliğinde olduğu görülmüştür. İçyapı tabakasının öğeleri olan kelimelerin bireysel ve bağlamsal varlık değerleri ortaya konulmuştur. Böylece şiirin anlam dünyasına girme açısından ilk adım atılmıştır. Şiirde geçen edebî sanatların ve mazmunların tespiti ile şiirin anlamsal derinliği ortaya çıkarılmıştır. Karakter tabakasının şairin zihniyeti, bakış açısı, psikolojisi hakkında önemli emareleri barındırdığı görülmüştür. Kader tabakasında şairin

gelenele olan bağı, kullandığı objeler üzerinden değerlendirilmiştir. Ontolojik tahlil metoduyla yaptığımız incelemede modern bir bakış açısıyla klasik şiir metinlerinin ele alınabileceği ve klasik şiir geleneğimizin anlaşılmasına katkı sağlayabileceği görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Akşit, A. & Özuygun, A. R. (2016). *Avnî'nin (fatih sultan mehmet) "olup" redifli gazelinin ontolojik analiz yöntemiyle incelenmesi*. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4/31, 324-336.
- Aktan, M. F. (2020). *Taşlıcalı yahya bey'in şehzâde mustafa mersiyesine ontolojik analiz metoduyla bir bakış*. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi , (19) , 398-412.
- Akün, Ö. F. (2014). *Divan edebiyatı*. İsam Yayınları.
- Aldırmaz, V. (2016). *Bâkî'nin "gösterür" redifli gazelinin ontolojik inceleme yöntemi ile çözümlenmesi*. SUTAD, 40, 273-286.
- Bayram, Y. (2008). Divan şiirinin metinlerinin ontolojik tahlili üzerine. *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına Uluslararası Divan Edebiyatı Sempozyumu*. İstanbul Beykoz Belediyesi Yayınları.
- Bayram, Y. (2003). *Ontolojik analiz metodu ve bir uygulama*. Yom Sanat, 12-15.
- Bingöl, U. & Ciğa, Ö. (2014). *Ontolojik metin tahlili ve şeyh gâlib'in bir gazelinin ontolojik tahlili*. Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic, 9(9), 267–286.
- Çavuşoğlu, M. (1998). *Galata'da ayak seyri II-Divanlar arasında*. Akçağ Yayınları.
- Çetin, N. (2008). *Şiir çözümleme yöntemi*. Öncü Kitap.
- Değer, M. B. (2015). *Hayâlî'nin "bilmezler" redifli gazelinin ontolojik analiz yöntemiyle incelenmesi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2/3, 60-74.
- Devellioğlu, F. (1999). *Osmanlıca-türkçe ansiklopedik lügat*. Aydın Kitabevi.
- Dinçer Berdibek, Z. (2019). *Şeyhülislâm yahyâ divânının bağlamı dizini ve işlevsel sözlüğü* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Kardaş, S. (2014). *Nâbî'nin "gelür-gider" redifli gazelinin ontolojik analiz yöntemiyle yorumlanması*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 29, 525-536.

- Karga, B. (2015). *Nâbî'nin "olur" redifli gazeline ontolojik bir bakış*. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24/2, 175-188.
- Kavruk, H. (2001). *Şeyhülislam yahyâ dîvânı*. MEB Yayınları.
- Kılıç, A. (2007). Dağılmış incileri toplamak: Şerh tasnifi denemesi. *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Edebiyat Sempozyumu*. İBB Yayınları.
- Kolcu, A. İ. (2008). *Edebiyat kuramları*. Salkımsöğüt Yayınları.
- Öztürk, F. (2007). *Osmanlı şiirine sanat ontolojisiyle yaklaşmak üzerine*. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 2/4.
- Pala, İ. (2007). Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü. Kapı Yayınları.
- Şentürk, A. A & Kartal, A. (2009). *Eski türk edebiyatı tarihi*. Dergâh Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1981). *Edebiyat meseleleri*. Ötüken Yayınları.
- Tökel, D. A. (2000). *Ontolojik analiz metodu ve bu metodun bâkî'nin bir gazeline uygulanışı*. Yedi İklim, 74, 53.
- Tunalı, İ. (2011). *Sanat ontolojisi*. Remzi Kitabevi.
- Türkçe sözlük. (1988). TDK.
- Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. Kabalıcı Yayıncılık.
- Uz, Ö. (2015). *Ontolojik analiz yöntemiyle necati bey'in bir gazelinesi şerh denemesi*. Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 10/16, 1129-1142.